

VU Research Portal

Rentmeesterschap

van der Linden, Marieke; Dubbink, Joep

published in

De schepping in het midden
2020

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

van der Linden, M., & Dubbink, J. (2020). Rentmeesterschap: een klassiek christelijk model opnieuw onderzocht. In N. Pruijsma, K. van der Ham, M. J. Luteyn, G. van Vliet, & P-B. Smit (Eds.), *De schepping in het midden: Klimaatcrisis als theologische uitdaging* (pp. 74-81). (NZR-Cahier; Vol. 5). Nederlandse Zendingsraad.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

7 *Rentmeesterschap: een klassiek christelijk model opnieuw onderzocht*

Marieke van der Linden en Joep Dubbink

Deze bijdrage gaat in op de vraag in hoeverre het model van rentmeesterschap bijbels onderbouwd kan worden, aan de hand van twee verschillende contexten: hedendaags en bijbels-historisch.

Inleiding

De ecologische crisis is door de Wereldgezondheidsorganisatie en het World Economic Forum aangewezen als één van de grootste bedreigingen voor de mensheid.¹ Onderzoek laat zien dat de belangrijkste systemen die onze aarde stabiel houden, zoals het klimaat en de biodiversiteit onder druk staan door toedoen van menselijke activiteiten.² De ecologische crisis zorgt ervoor dat de mens zijn rol in de natuur bevraagt. Wat is onze relatie tot de natuur en wat zegt deze relatie over onze verantwoordelijkheid voor de aarde?

In de literatuur rondom dit thema is te zien dat er steeds meer nadruk ligt op concepten en modellen. Met name rentmeesterschap is een veelvuldig terugkomend model dat wordt gebruikt in verschillende disciplines, zoals de politiek, filosofie, biotechnologie, bestuurskunde en theologie.³ Naast een stijging in het gebruik van het model, is ook een toename van kritiek op het model waar te nemen.⁴ Eén van de kritiekpunten die veel wordt voorgedragen door christelijke theologen en academici, is dat het model geen bijbelse onderbouwing zou hebben.⁵ Volgens die academici wordt hier vaak wel van uitgegaan, waardoor het model ten onrechte meer autoriteit heeft voor gelovigen.

Naar aanleiding van deze veronderstelde onterechte bijbelse autoriteit van het rentmeesterschapsmodel, probeert dit artikel antwoord te geven op de volgende onderzoeksvraag: In hoeverre kan het model van rentmeesterschap bijbels onderbouwd worden?⁶

Om deze onderzoeksvraag te beantwoorden gaan we in op twee verschillende

contexten van rentmeesterschap: de hedendaagse en de bijbels-historische context. Voor de bijbels-historische context wordt teruggegrepen op Douglas J. Hall, die een verhandeling geeft over de betekenis van rentmeesterschap in bronteksten. Hall is een gerenommeerd auteur op het gebied van bijbelhistorie en betekenis. Aan de hand van zijn werk zal in het derde deel van dit artikel beargumenteerd worden hoe het rentmeesterschapsmodel bijbels gehanteerd kan worden.

Rentmeesterschap wordt hierboven bewust beschreven als 'model,' hoewel 'concept' wellicht meer voor de hand ligt. Een concept verwijst echter vaak naar een eenduidige betekenis, terwijl rentmeesterschap een complex begrip is. Deze complexiteit wordt beter weergegeven in de term 'model'. Gezien deze complexiteit wordt bovendien een brede definitie gehanteerd: Het rentmeesterschapsmodel verwijst naar de verantwoordelijkheid van de mens om te zorgen voor de natuur in naam van een groter goed.

Oorspronkelijk is dit artikel in het Engels geschreven, waar gebruik werd gemaakt van de term 'stewardship'. In dit artikel is gekozen voor de Nederlandse term 'rentmeesterschap'. Bovenstaande definitie geeft aan hoe breed deze term opgevat wordt in deze bijdrage.

De context van een wereld in crisis

Onderzoek laat zien dat de ecologische crisis voor een groot deel toe te schrijven is aan menselijke activiteiten: urbanisatie, toename in consumptie, groei van de populatie, industrialisatie zijn alle significant gerelateerd aan de ecologische crisis.⁷ Wetenschappers waarschuwen dat als de mens geen actie onderneemt, de aarde kan veranderen in een omgeving die veel slechter bewoonbaar wordt voor de mensheid.⁸

Al in 1967 beargumenteerde Lynn White in zijn baanbrekende artikel dat we de ecologische crisis te wijten hebben aan onze verstoorde relatie met de natuur. De wortels hiervan kunnen in de christelijke traditie gevonden worden.⁹ Het antwoord op de milieuproblematiek ligt volgens White in een radicale verandering van deze mens-natuurrelatie. In de literatuur vinden we steeds meer auteurs die pleiten voor een houding ten opzichte van de natuur die gebaseerd wordt op rentmeesterschap. Naast een toename in gebruik in de literatuur, laat onderzoek ook zien dat een groot deel van de populatie voorkeur heeft voor de mens-natuurrelatie die gebaseerd is op rentmeesterschap.¹⁰

De eerste keer dat het model in de literatuur verschijnt, is in de zeventiende eeuw, wanneer rentmeesterschap wordt gebruikt als tegenreactie op Francis Bacons ideeën over superioriteit van de mens over exploitatie van de natuur. Met name Genesis 1 en 2 werden gebruikt om de gedachte dat de mens moet zorgen voor de

natuur te onderbouwen.¹¹ Later, in de jaren vijftig en zestig van de twintigste eeuw, werd het model populair onder een breder publiek. Binnen kerkgemeenschappen werd rentmeesterschap in eerste instantie gebruikt om te verwijzen naar verstandig omgaan met geld. Later, met de opkomst van milieuproblematiek, werd de term veel breder gebruikt en vooral toegepast op het verantwoord omgaan met de natuur.¹² Naarmate de populariteit van het model onder christenen toenam, werd het ook door steeds meer niet-christelijke auteurs opgemerkt. Rentmeesterschap heeft op den duur een meer flexibele interpretatie gekregen. In plaats van in naam van God, kunnen mensen ook rentmeesters zijn in naam van de mensheid, de samenleving of toekomstige generaties.¹³

Bijbelse context van rentmeesterschap

In totaal telt Douglas J. Hall 26 verwijzingen naar rentmeesterschap in de Bijbel, zowel in het Oude als in het Nieuwe Testament. In de volgende paragrafen gaan we in op het gebruik van de term in de Bijbel aan de hand van een analyse van Hall.¹⁴ Verwijzingen naar bijbelteksten zijn overgenomen uit deze analyse en zijn dus niet te herleiden naar een specifieke vertaling.

In de Hebreeuwse Bijbel wordt de term 'rentmeester' gebruikt in letterlijke zin: er wordt verwezen naar een echt beroep in de samenleving. De rentmeester is een dienaar met een speciale status, bijvoorbeeld als opzichter of meesterknecht. De rentmeester geniet het vertrouwen van de meester of eigenaar en is verantwoordelijk voor het beheer van diens eigendom. De eerste keer dat we de term tegenkomen is in het verhaal over Jozef in Genesis 43 en 44. Hier legt de rentmeester verantwoording af aan Jozef, die op dat moment grootvizier is onder de farao. In het verhaal wordt de term *ha'ish asher al beth* (letterlijk: de man/degene die over het huis is aangesteld) vertaald met het Engelse *steward*. Ook het woord *sar* (letterlijk: prins, heerser, leider of overste) wordt vertaald met *steward*, zoals in 1 Kronieken 27 en 28. Dezelfde term wordt ook gebruikt in Daniël 1:11 en 16, om te verwijzen naar de rentmeester die verantwoordelijk is voor de zorg van de Hebreeuwse gevangenen van Nebukadnezar. Ten slotte wordt in Jesaja 22:15-21 het Hebreeuwse *sōkōn* vertaald als *steward*, wat letterlijk 'van dienst zijn' betekent.

Ook in het Nieuwe Testament verwijst rentmeesterschap vaak naar een dienaar of knecht met speciale status. Bijvoorbeeld in Matteüs 20:8, Lucas 8:3 en Johannes 2:8. Hier fungeert *steward* als vertaling van het Griekse *architriklinos* (letterlijk: tafelmanier) en *epitropos* (letterlijk: iemand aan wie zorg of eer is opgedragen). Naast het gebruik van rentmeesterschap in letterlijke zin, wordt in het Nieuwe Testament aan rentmeesterschap een theologische en metaforische betekenis gegeven. Rent-

meesterschap is één van de karakteristieke kenmerken van Christus' volgelingen. De meester aan wie de rentmeester verantwoording aflegt is niet een koning of heer, maar de opgestane Christus. In bijvoorbeeld Lucas 12:42, 1 Korintiërs 4:1-2 en Efeziërs 3:1-2, wordt het Griekse *oikonomos* (de beheerder van een huishouden) vertaald met *steward*. De rentmeesters zijn niet verantwoordelijk voor het beheer van eigendommen, maar voor het evangelie. Dit is ook de manier waarop het woord rentmeesterschap in 1 Petrus 4:10, Titus 1:7 en Lucas 16:1-8 wordt gebruikt.

De hedendaagse interpretatie van rentmeesterschap – de mens als rentmeester van de schepping – vinden we in bovengenoemde teksten niet terug. Dit is niet verwonderlijk: het Oude Testament werd meer dan tweeduizend jaar geleden geschreven in het Midden-Oosten in samenlevingen met voornamelijk herders en landbouwers. Deze samenlevingen waren afhankelijk van de natuur en werden erdoor bedreigd. Mensen zagen zichzelf niet als heersers over de natuur, maar waren ervan afhankelijk. De relatie tussen mens en natuur was dus een radicaal andere dan die van ons in het moderne Westen van 2020. Naast de expliciete verwijzingen naar rentmeesterschap, zoals hierboven besproken, beschrijven auteurs nog enkele vrijere interpretaties van rentmeesterschap die in de Bijbel te vinden zijn. De belangrijkste teksten zijn te vinden in Genesis, Psalmen en Job. Genesis 1 en 2 worden hieronder besproken worden in lijn met dit model.

Genesis 1

Hoewel Genesis 1:28 vaak wordt geïnterpreteerd als uitdrukking van menselijke heerschappij over de natuur, wordt het ook gebruikt om het rentmeesterschapsmodel te onderbouwen. De tekst vormt dan een bevestiging voor de verantwoordelijkheid van de mens om voor de natuur te zorgen in naam van God. Deze interpretatie is niet onomstreden, omdat dit vers volgens sommigen ook een houding van superioriteit over de natuur impliceert, wat tegen de gedachte van rentmeesterschap ingaat.¹⁵

Wanneer we de context waarin Genesis 1 is geschreven beschouwen, is het zeer de vraag of de tekst iets zegt over de mens-natuurrelatie. Genesis 1, samen met delen van het zondvloedverhaal en delen van de genealogieën in Genesis, wordt verondersteld te behoren tot de geschriften van de priesterlijke traditie.¹⁶ Deze geschriften dateren uit de tijd van de Babylonische ballingschap in de zesde eeuw voor Christus. De tekst zou geschreven zijn als bemoediging voor de Israëlieten, die geconfronteerd werden met de superieure Babylonische militaire en politieke macht.¹⁷ Het verhaal gaf hoop omdat de schepping van de aarde de God van Israël superieur maakte over de Babylonische goden. Daarnaast bevestigt het verhaal het bestaan van Israël als

uitverkoren volk. Want God schiep niet alleen de aarde, waartoe de andere goden niet in staat waren, maar God schiep ook Israël 'als een speciaal object van Jahweh's aandachtige trouw'.¹⁸ Wanneer we rekening houden met de historische context van Genesis 1, lijkt het zo dat we de tekst niet moeten lezen als beschrijving van de mens-natuurrelatie, maar eerder als bevestiging van de relatie tussen Israël en God.

Genesis 2

Genesis 2, met name Genesis 2:15, wordt vaker gebruikt om rentmeesterschap te onderbouwen, omdat er meer nadruk ligt op zorg voor de natuur. De tuin van Eden wordt dan geïnterpreteerd als de aarde, en de mens moet de aarde 'bewaken', 'verzorgen', 'kleden', 'aanbidden' of 'bewaren'.¹⁹

Aangenomen wordt dat Genesis 2 samen met Genesis 3, 4, 11:1-9, delen van de genealogieën en delen van de zondvloedverhalen eerder zijn geschreven dan de geschriften uit de priesterlijke traditie. Sommigen beschouwen deze geschriften als een aanklacht tegen (misschien Salomonische) koninklijke autonomie, aldus Brueggemann. De tekst is een reactie op de trotse en opstandige mens die hunkert naar macht, in plaats van in relatie te leven tot diens Schepper. Meer dan in de context van wanhoop, zoals in de priesterlijke traditie, zijn deze teksten geschreven in een context van opkomend koninklijk bewustzijn, met nadruk op kwesties als vrijheid en macht. Genesis 2 wordt verondersteld geen tweede of parallel scheppingsverhaal te zijn, maar eerder een 'intense reflectie op de implicaties van creatie voor het lot van de mensheid'.²⁰ De tekst benadrukt volgens Brueggemann dat de mens is geschapen voor en afhankelijk is van gehoorzaamheid aan God. De tekst vertelt over de juiste manier om met kennis, wijsheid en macht om te gaan en wat de rol is van de mens in de schepping. Deze interpretatie komt overeen met het rentmeestermodel. Echter is ook deze vergelijking niet onomstreden. Zo wordt beargumenteerd dat de tuin van Eden niet vergeleken kan worden met de aarde.²¹ De tuin van Eden wordt beschreven als een plantage met decoratieve planten en fruitbomen, geïrrigeerd door rivieren. Dit is vergelijkbaar met gecultiveerd land in de tijd dat deze stukken zijn geschreven. Hieruit volgt dat Adam, die de mensheid vertegenwoordigt, niet wordt bevolen om de hele aarde inclusief al haar wildernis te bewerken en behouden, maar alleen het bewerkte land.

Of het model van rentmeesterschap gebaseerd kan worden op de eerste twee hoofdstukken in Genesis valt dus te betwisten. Hoewel voor het onderbouwen van het rentmeesterschapsmodel vaak wordt verwezen naar deze hoofdstukken, moet voorkomen worden dat de rest van de Bijbel wordt genegeerd. Zo beargumenteert David Field dat in de Bijbel een veelheid aan manieren te vinden is waarop de mens

zich tot de natuur kan verhouden. Rentmeesterschap is volgens hem te beperkt om al deze mens-natuurrelaties te omvatten. Ook andere teksten, zoals Psalmen 104 en 148 en Job 38-41 moeten volgens Field worden meegenomen in een beschouwing. Juist de onbeduidendheid van de mensheid in de schepping wordt hier onderstreept.²² Gods majesteit en voorzienigheid maakt dat een bemiddeling van de mens tussen de natuur en God overbodig is. Dit is in tegenspraak met het rentmeesterschapsmodel waarin de mens als rentmeester een essentiële rol speelt in de schepping als schakel tussen God en de natuur.

Discussie en conclusie: rentmeesterschap als bijbels model

In hoeverre kan er dus gezegd worden dat het model van rentmeesterschap bijbels onderbouwd is? In voorgaande paragrafen is beargumenteerd waarom het belangrijk is om rekening te houden met de context van het rentmeesterschapsmodel. Het gebruik van rentmeesterschap als verwijzing naar een mens-natuurrelatie zien we pas voor het eerst in de zeventiende eeuw. Later, in de tweede helft van de twintigste eeuw, begon het in populariteit te groeien door toename van milieuproblemen. De huidige interpretatie van rentmeesterschap is dus vooral ontstaan als een resultaat van maatschappelijke ontwikkelingen in de moderne tijd. Daarnaast hebben we laten zien waarom deze interpretatie van rentmeesterschap problematisch is. De historische context van Genesis 1 maakt duidelijk dat deze tekst niet verwijst naar een mens-natuurrelatie. Genesis 2 geeft meer aanleiding om uit te gaan van deze relatie. Echter zien we dat de Bijbel een veelheid aan mogelijke mens-natuurrelaties beschrijft. Het model van rentmeesterschap volgt dus niet vanzelfsprekend uit de bijbelse teksten, maar kan in verschillende contexten een uitkomst zijn wanneer gezocht wordt naar de relatie tussen mens en natuur.

De bevindingen laten zien dat de betekenis van rentmeesterschap afhankelijk is van de context waaruit men spreekt: de huidige notie van rentmeesterschap wordt gehaald uit de oude bijbelse verhalen. Er is dus een discrepantie tussen de intentie van de auteur en de interpretatie van de lezer.²³ Dit roept vragen op met betrekking tot de mate waarin we trouw moeten blijven aan de intenties van de auteurs. Sommigen beweren dat de intentie van de auteur als betekenis criterium onjuist is. Teksten spreken op hun eigen voorwaarden en zijn autonoom. Hierdoor staan ze open voor nieuwe interpretaties. Er moet een balans gevonden worden tussen de eigen interpretatie en de intentie van de auteur. Niet alle interpretatieve keuzes kunnen namelijk worden verdedigd.²⁴ Deze interpretatieve keuze is dan ook waar de kritiek op het rentmeesterschapsmodel vooral is terug te vinden. Van Montfoort stelt dat rentmeesterschap in de huidige context te veel als kapitalistisch-economisch model wordt geïnterpreteerd. Men gaat ervan

uit dat technologische ontwikkelingen de crisis op zullen lossen. Er is kritiek omdat het model te antropocentrisch zou zijn, anderen zeggen juist dat een antropocentrische interpretatie zorgt voor een zeker verantwoordelijkheidsgevoel bij de mens om zorg te dragen voor de schepping. Als de mens *de facto* rentmeester is, laat het dan ook maar een goede, bijbelse rentmeester zijn.

Er is dus geen simpele oplossing voor de discrepantie tussen de intentie van de auteur en de contextuele interpretatie van de lezer. Er zal altijd een spanning zijn en het is de verantwoordelijkheid van academici om deze spanning bloot te leggen. Zo stelt Ernst Conradie met betrekking tot ecologische hermeneutiek:

‘... een ecologische hermeneutiek moet rekening houden met het vermoeden dat veel bijbelse teksten niet ontsnappen aan een antropocentrische vooringenomenheid.’²⁵

Daarom moeten we accepteren dat de Bijbel ecologische attitudes niet altijd ondersteunt. Dit betekent echter niet dat er geen wijsheid in de Bijbel kan worden gevonden bij het omgaan met de ecologische crisis. Het model van rentmeesterschap kan wellicht niet op de Bijbel worden gebaseerd, maar de hedendaagse theologie kan ons helpen dit model te begrijpen, te verbeteren, of om een nieuw model te construeren. Indien er zorgvuldig mee wordt omgegaan, kunnen de originele teksten dienen als inspiratie voor de huidige context. De theologie bewijst zich daarmee als een onmisbare gesprekspartner bij het omgaan met hedendaagse vraagstukken.

-
- ¹ WHO (2019), ‘Ten Threats to Global Health in 2019’, <https://www.who.int/emergencies/ten-threats-to-global-health-in-2019>, geraadpleegd 12 januari, 2020; World Economic Forum (2019), *The Global Risks Report 2019*, http://www3.weforum.org/docs/WEF_Global_Risks_Report_2019.pdf, geraadpleegd 12 januari 2020.
 - ² IPCC, *Climate Change 2013: The Physical Science Basis*, New York: Cambridge University Press, 2013, 53-59; 159-255; Will Steffen et al., ‘Planetary Boundaries: Guiding Human Development on a Changing Planet’, *Science* 347, no. 6223, 2015: 1259855-1-1259855-9.
 - ³ Bijv. Mathevet, Bousquet en Raymond laten in hun onderzoek zien dat er de afgelopen twintig jaar een sterke toename is in het gebruik van de Engelse term *stewardship* in wetenschappelijke literatuur. Zie Mathevet, Raphaël, François Bousquet, and Christopher M. Raymond, ‘The Concept of Stewardship in Sustainability Science and Conservation Biology’, *Biological Conservation* no. 217, 2018, 363-370.

- ⁴ Bijv. in: Clare Palmer, 'Stewardship: A Case Study in Environmental Ethics', in: Robert J. Berry (ed.), *Environmental Stewardship: critical perspectives, past and present*, New York: T&T Clark, 2006, 63-75; Trees van Montfoort, *Groene Theologie*, Middelburg: Skandalon, 2019, 143-1; H. Paul Santmire, 'From Consumerism to Stewardship: The Troublesome Ambiguities of an Attractive Option', *Dialog: A Journal of Theology* 49, no. 4 (2010): 332-339.
- ⁵ Palmer, 'Stewardship', 63-75; Montfoort, *Groene Theologie*, 143-146.
- ⁶ Dit artikel is een vervolg op eerder werk waarin ingegaan wordt op de gepastheid van het gebruik van het model rentmeesterschap in een tijd waarin de mensheid wordt geconfronteerd met een ecologische crisis. De conclusie is daar dat het model van rentmeesterschap niet geschikt is, ten dele omdat het er aan bijbelse onderbouwing ontbreekt. Zie Maria P. van der Linden, 'Are We Stewards? The Perils and Potentials of a Time-Honored Metaphor', *Master Thesis VU Amsterdam*, 2019.
- ⁷ Reinette Biggs et al., 'Toward Principles for Enhancing the Resilience of Ecosystem Services', *Annual Review of Environment and Resources* 37, no. 1 (2012): 421-448; IPCC, *Climate Change 2013*, 53-59; 159-255.
- ⁸ Steffen et al., 'Planetary Boundaries,' 1259855-1.
- ⁹ Lynn White, 'The Historical Roots of our Ecologic Crisis', *Science* 155, no. 3767 (1967): 1205.
- ¹⁰ Onderzoek van Martin Drenthen laat zien dat onder de 1811 onderzochte respondenten uit Frankrijk, Nederland en Duitsland, 90 procent de voorkeur heeft voor een mens-natuurrelatie die gebaseerd is op principes die overeenkomen met rentmeesterschap. Zie Martin Drenthen, 'Public Visions of the Human/Nature Relationship and their Implications for Environmental Ethics', *Environmental Ethics* 33, no. 1 (2011): 1-12.
- ¹¹ Richard Bauckham, *Living with other Creatures: Green Exegesis and Theology*, Waco: Baylor University Press, 2011, 58-62.
- ¹² Palmer, 'Stewardship,' 66.
- ¹³ Rene Dubos, 'Franciscan Conservation versus Benedictine Stewardship', in: Robert J. Berry (ed.), *Environmental Stewardship: critical perspectives, past and present*, New York: T&T Clark, 2006, 44.
- ¹⁴ Douglas J. Hall, *The Steward: A Biblical Symbol Come of Age*, Rev. ed., Eugene, OR: Wipf and Stock Publishers, 2004, 31-39.
- ¹⁵ Carolyn Merchant, *Reinventing Eden: The Fate of Nature in Western Culture*, New York/London: Routledge, 2013, 24-25.
- ¹⁶ Walter Brueggemann, *Genesis: In Bible Commentary for Teaching and Preaching*, Atlanta: John Knox Press, 1982, 14-15; 24-25.
- ¹⁷ Walter Brueggemann, *Theology of the Old Testament: Testimony, Dispute, Advocacy*, Minneapolis: Fortress Press, 1997, 149.
- ¹⁸ Brueggemann, *Theology of the Old Testament*, 149.
- ¹⁹ Merchant, *Reinventing Eden*, 25.
- ²⁰ Brueggemann, *Genesis*, 40.
- ²¹ Peet J. van Dyk, 'Responsible Stewardship – The Root of all Evil in Eco-Theology?', *Old Testament Essays* 28, no. 2 (2015): 523-535.
- ²² David N. Field, 'Stewards of Shalom: Toward a Trinitarian Ecological Ethic', *Quarterly Review* 22, no. 4 (2002): 384.
- ²³ Brueggemann, *Genesis*, 50-53.
- ²⁴ Anthony C. Thiselton, *New Horizons in Hermeneutics*, Glasgow: Harper Collins Publishers, 1992.
- ²⁵ Ernst Conradie, 'Towards an Ecological Biblical Hermeneutics: A Review Essay on the Earth Bible Project', *Scriptura*, no. 85 (2004): 127.